

তারিখ : 13 JUN 2016
পৃষ্ঠা : 8
কলাম : ১

দৈনিক অসমভাষিক শিক্ষা

গাড়িযোগাড়া চড়়াৰ ‘অসমভাষিক’ শিক্ষা

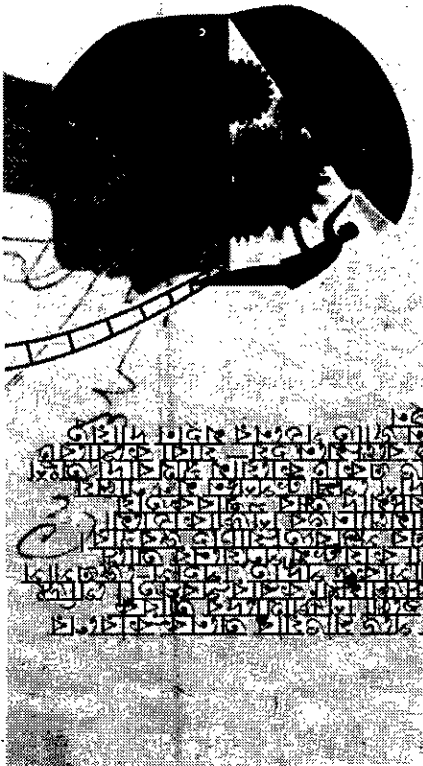
শহীদ ইকবাল

শিক্ষামন্ত্রী মহোদয় সম্মুখিত একটা খুব সত্য কথা বলোকে। শিক্ষাৰ পূৰ্ণত মান কমে গৈছে। এটি তাৰ উপলব্ধি। গত দৈনিক যুগ শিক্ষাৰ মান যে ব্যাপকভাবে পঢ়ু গৈছে সেটি যে কেউ স্বীকাৰ কৰিবো। মাধ্যমিক ও উচ্চমাধ্যমিক পৰ্যায়ত শুল্ল নয়, উচ্চশিক্ষায়ও তাৰে শিক্ষা নিয়ে ভাবিবেন কাৰ্য? শিক্ষাৰ মান পঢ়ে যাওয়ার অৰ্থই বা কী? বহীচল্লয় শিক্ষাৰ সপ্নে আমাদেৰ কথা বহিবেহ। যে শিক্ষায় আমাদেৰ সেই তাকে স্বাভাবিক শিক্ষা বলা যায় না। অৱ শিক্ষাটী কী? এতে কী পেট অৱে, লাজলাভ কিছু যদি, সেই সবল হয়- কিছুই তো হয় না। তাৰে দেখে বৰ তৈৱি হয় না হোক, মনেৰে বন্ধ তো বন্ধি পায়। মনশক্তি তৈৱি হয়। শিক্ষা তাৰে মনশক্তি বৃদ্ধিৰ জন। মনেৰে মানুহ তৈৱি হয়। এ জন্ম মনুষ্যট অনন্তম নিয়ামক। এখন যদি বন্ধি এ বিহয়গলো শিক্ষাৰ সপ্নে কতটা আছে। শিক্ষা যদি হয় পল্লীক্ষা নিয়ে ভাগো ফল কৰা কিংবা ভাগো ফল কৰাৰ উপায় তাৰে তাকেও কী শিক্ষা বলা যায়। শিক্ষা ও তৎহাৰা মানুহে সৃষ্টিৰ বিহয়টি কীভাবে কৰা সম্ভব। কেনে এ নিয়ম ব্ৰহ্ম উঠেহ।

শিক্ষাৰ বাণিজ্যিককৰণ এখনকাৰ শিক্ষাৰ প্রধান অঙ্গহয়। যে পৰ্যায়ৰে শিক্ষাই আমাৰ বন্ধি, এখন যা চলাই সেটো কথা- সেটো একে ক্ৰকাৰ বাণিজ্য। এই বাণিজ্য থেকে শিক্ষাকে বিকৃত কৰা না গেলে যথোচিত শিক্ষা হবে না। মান নিয়মে ব্ৰহ্ম বয় যাবে। শিশুটি স্কুলে যায়। তাৰ হাতে-কঁপে অনেককৰম পুস্তক। এটি একটি কিতাপগাদো। শিশুটিৰ বাবা অনেক কষ্ট কৰে সেটো মাথনে দেন। কিছু দেখানে যাৰা পড়ান তাৰা শিক্ষাশিক্ষা বা শিশুমানে বোঝেন না। এতিদিনে মুখস্থপাঠ আনায় কতেন আৰ পৰম্পৰেৰে মধ্য নম্বৰেৰে ব্ৰহ্মযোগিতা বৃদ্ধিৰ অনুশীলনে শিখিয়ে দেন। এই কোমলমতি শিশুটিই শুল্ল নয়। মাধ্যমিক পৰ্যায় এখন চলাই বিষয়গাৰা গাইড বই, দেখানে সব ব্ৰহ্ম ও উহৰ মিটিয়ে দেনো আছে। তাছাড়া এতিটি বিষয়ৰে জন প্ৰশিক্ষক নিৰ্ব্বাৰণ কৰাও আছে। গাইডলাইন দেওয়াৰ জন আছে কোটিং চেণ্টাৰ। এ পৰ্যায়ৰে শিক্ষকৰা এডেকেই বিষয় বিশেষজ্ঞ (।)। সৃজনশীল পদ্ধতিৰে জন আলোচ্যৰকম পাঠ প্ৰস্তুতকৰণ। এই ব্ৰহ্মযোগিতা বিজ্ঞান শাখায় আৰও বেশি। প্ৰথমত, বিজ্ঞান না পড়ন্তে মুকুতই সে হয় যায় ‘খাৰাপ’ ছাত্ৰ। শিক্ষাই জ্ঞানমানভায় ক্ৰমে থাকে। আত্মমৰ্য্যাদা নিয়েও তাৰ সৰ্বকট তৈৱি হয়। যা হোক, উচ্চশিক্ষা নিয়ে আৰে এখন কিছু বন্ধি না। আপাতত শিশু-কিশোৰাদেৱে নিয়েই বন্ধি।

‘লেখাপড়া কৰে সেই গাড়িযোগাড়া চড়়ে সেই’ কিংবা ‘লেখাপড়া যেই জামে সব লোকে মান তাৰে অনেককৰণ আটাৰে এসৰ আঙৰাল এখন অভিবাকৰা বেশ প্ৰস্তুত দেন। মাননেও। পাঠেৰে আমাদেৰ না থাক, পাঠ কৰলে অকৃত সমাজে সৰ্বজনমন্ড ব্যক্তি হওয়া যাবে এতে অনুৰিবা কোষায়। আৰ লেখাপড়া শিখি যদি গাড়িযোগাড়া না চড়া যায়- তাৰে সে লেখাপড়াৰে সূচ্য কী। মনুষ্যত্ব- সে উচ্ছ্ৰা যাক। স্কুল পানিয়ে কেউ বহীচল্লয় হয় না- কখটি যতই যোগ্যতাক হোক এৰে মধ্য সৰ্তা-মিথ্যা দুটাই বিলম্বনা। স্কুল না পালালে পুৰা শিক্ষা হয় না, কাৰণ চাৰ মেয়োৰে সে শ্লীত ও অনুশীলন তা তো সবটাই পঠপঠকৰে মধ্যই সীমাবদ্ধ, মুখস্থ তোতা পান্থিৰ বুলিৰ আভয়ে আবদ্ধ- দেখানে থেকে কৰ্মনাৰ্থি কিছু হয় না। কৌতুহলও মেটে না। এই অনুশীলনেৰে ভেতৰে ভদ্ৰ, ‘সত্য এটিকে মান্য মানুহেৰে সহজ হয়তো দাঙ কৰলো যায়। কিছু গোছাদে কিছু দিলে ঊঠি মেটে না। কিছু নিশ্চিত হওয়া কৰতে তো দুটাই বেৰায। তাৰে প্ৰকৃত শিক্ষা কোনাৰি আমাৰ। অনেক বড় বড় মানুহেৰে পঞ্জ জানি। আইনটাইনেৰে কথা জানি নিউটন, নজৰুঙ্গক জানি। তাৰা কী সত্যই এটিকে মানা

লেখাপড়া ছিঃ আমাদেৰ খাতিয়ান চিঃশিঃ জয়নন্দ আৰবিন্দ মনেৰে আমাদেৰ ছবি আৰুতেন। ছবি আকাটাই তাকে খাতি এনে দিন কিছু খাতিৰে জন তিনি কখনো ছবি আঁকেননি। এটিভিত্তিক শিক্ষাৰ পুস্তক অৰকাই আছে। কিছু যে শিক্ষা নিয়ানন্দময়, বাধ্যপত তাতে প্ৰকৃত পাঠ হয় না। শিশুশিঃ নিতে শিশুদেৱে পঠাইই না নিয়ে তাৰে কৰ্মনাশক্তি বৃদ্ধিৰ জন উপাদান সববৰই কৰা এয়াহেহ। এ জন সবৰ আগে পঠাইহুৱে সত্য যোগ ঘটালে জৰুৰি বৃদ্ধ-নদী-স্কুল-স্কল-পান্থি আমাদেৰ প্ৰকৃত অংশ। এৰে পৰিচয় শিশুকাৰে না ঘটলে পঠাইহুৱেৰে পঠ হজম কীভাবে। এ জন্য, শিশুমন গঢ়ে দেৱাল পঠাইহুৱেৰে অধ্যয় পৰিবাৰেৰে পৰে এটিভেলেৰে। পৰিবাৰ ও এটিভিল যদি সম্পূৰ্ণক না হয় তাৰে প্ৰকৃত শিক্ষা হয় না। প্ৰকৃত শিক্ষা বা মানসম্মত শিক্ষা কোনো স্কেন নিয়ে পরিমাণ কৰা যায় না। স্বাভাবিক শিক্ষাটি খুব জৰুৰি। সেটি ‘কিলিয়ে কঠিল পকালো’ৰ বিদ্যা নয়। মন থেকে, মনেৰে পূৰ্ণাটনে তৈৱি কৰা না। কৰ্মনাৰে সূচন কৰা, কৰ্মনাৰে ভেতৰ দিয়ে, সহজ কৰে তাৰে পৰিধীকে জ্ঞান, জ্ঞান-স্কল-অধীক্ষকৰে কৌশল হস্ত কৰা- এই তো শিক্ষা। শিশুমন যদি এ শিক্ষায় তৈৱি হয় তহেই তাৰ কৈশোৰ ও বেৰেন জোষাধৰে হয় ঊঠ। বিলম্বহা তখন বেৰা মনে হয় না। দায়িত্বও মনে হয় না। অগ্ৰহৰে



হবে। এ পাঠশালা সৰকাৰি বা প্ৰায়জগাশিত মেমনই হোক নিৰ্ব্বাৰিত অগণোজামে বিনীত হতে পাৰে। এভাবে এৰপৰে প্ৰাথমিক পৰ্যায় তাৰ সম্প্ৰসাৰণ কাঠামো থাকতে পাৰে। এখন প্ৰাথমিক পৰ্যায় শিক্ষাৰিটাৰে সংখ্যা বেশি। সমাজে নানীৰে ক্ষমতাপন কৰতে নিয়ে দেখা যাচ্ছে অনেক ক্ষেত্ৰে পাঠাইবয়ও ঘটহ। এ সময়ে প্ৰাথমিক বিদ্যালয়ে ব্যাপকভাবে শিক্ষাৰ মান পঢ়ে দেখা ছিঃ আইমাই স্কুল সবকিছু নেছ ছিঃ, সহজভাৱে। জবাবলিহতা নেই, ক্ৰান-কলচাৰে খায় উঠি গৈছে। অতিৰিক্ত শিক্ষা কখাশুল্ল, পঞ্জ বলা, কৰি- সাহিত্যিকদেৰে জখনী উদ্যাপন, বিতৰ্ক এতিযোগিতা, সাংস্কৃতিক সম্ভাৰ এখন আৰ নেই। শিক্ষকদেৱে এসৰ বিষয়ে আৱহ কম। এ পৰ্যায়ৰে অধিক সংখ্যাক নানী-শিক্ষক বাস্তবত এসৰ কাজে তেনে আৱহ পোষণ কতেন বলে মনে হয় না। থনা কিংবা কোনো শিক্ষা অফিসাৰদেৰে এসৰ নিয়ে মাধ্যব্যথা অনাঘাৰেৰে পৰ্যায়। শুল্ল লাভ লোকচান বা দুৰ্নীতিৰ ফাঁককাৰক নিয়ে বহু। কখাশুল্ল সৰল বা একপক্ষিক মনে হলেও দেশৰ অৰ্থকাৰক অধিক প্ৰাথমিক বিদ্যালয়েৰে এই জীৰ দশা চলাই এ কথা বলাই যায়। ঢাকায় বসে যাৰা শিক্ষানীতি কতেন, কখানোৰে সত্য হয়- তাৰা আসন্ত মাঠেৰে খৰেৰে ৰায়েন না। শিক্ষা প্ৰশাসনে জবাবলিহতা নেই বলাই চলে।

কেন্দৰিসম্মত পদ্ধতি হয়। প্ৰশ্ন উঠতে পাৰে এৰে পৰিচয় কোষায়? এখন পড়াশোনালৈ জন্য প্ৰায়জগীৰ উপকৰণেৰে অভাব নেই, সুবিধাও অনেক, এতিযোগিতাও আছে- সেই শুল্ল বিদ্যা হজমেৰে কাৰখানা। এই কাৰখানা প্ৰস্তুতকৰণেৰে কজটা শুল্লজাৰে ভেতৰ নিয়ে কৰা যেতে পাৰে। মেমন, প্ৰথম পৰ্যায়ৰে শিশুমন পঠনেৰে জন পৰাষ্ট উপকৰণ ও ব্যৱহাৰিক শিক্ষা দেওয়া যেতে পাৰে। শিশুদেৱে এমন অনেক স্কুল আছে।

যোহু আমাদেৰে দেশে ছেলোময়াদেৰে সংখ্যা ক্ৰমবৰ্দ্ধি সে লক্ষ্য সৰকাৰিভাবে আশাভিত্তিক ‘অগণোজামে’ তৈৱি কৰা এয়াহেহ। দেশেৰে সব কিতাপগাদো এককৰম ব্যৱস্থাৰে ভেতৰ দিয়ে লগতে পাৰে- দেখানে শিশু অধ্যয় যিনেবই এগুলা তৈৱি কৰা যাৰে। শিশু মনোবিজ্ঞান সম্পৰ্কে জ্ঞান থাকা শিক্ষকৰাই মৰ্য্যাদাৰে সৰল তাতে পাঠদান কৰতে পাৰেহে। মনে রাখা বৰুৱাক, জাতি বা মান্য পঠনেৰে ভিতৰে কিছু কিছু এখালেই এতিষ্ঠিত। সে লক্ষ্যে শিশুদেৱে পৰ্ণ স্বাধীনতা ও নৈতিক জ্ঞান সৃষ্টিৰ পাঠশালাৰে অধ্যয়ন-পদ্ধতিৰে কথা ভাবতে

কোনো প্ৰাথমিক স্কুলে শিক্ষাৰ্থীদেৰে কিশোৰ মন পঠনেৰে কখাকৌশল নেই। খোলাখুলা, সাংস্কৃতিক কৰ্মকণ্ড, ৰাজনৈতিক বিতৰ্ক, ভিটেট না থাকলে সৃজনশীলতা বাঢ়ে না। পাঠপুস্তককেন্দ্ৰিক নম্বৰেৰে মেয়োটোপে শিক্ষাৰ্থীদেৰে সৃজনশীল বানানো যায় না। সৃজনশীলতাৰে চৰ্চা হয় উশু-উশু-উশু-উশুৰে অমুত, শিক্ষকদেৱে লালন-গালনে, বৃত্ত-যন্ত্ৰে। নিৰ্ব্বাৰিত কোৰ তৈৱি কৰে নিয়ে তা সম্ভবপৰ হয় না।

মাধ্যমিক পৰ্যায়ৰে এতিকটি স্কুলে এতিবহীদেৰে জন্য জালিঃ কৰা হয়হেহ। এটি সৰকাৰি কাজ ঘটহে না দেশে অনেক শিক্ষা সম্প্ৰসাৰণৰে অন্যা্য কাজ ঘটহে না দেশে অনেক কজই তো যৌক্তিক ও অনিৰ্ব্বাৰ- কেনে এটিটি বিদ্যালয়ে সহজৰে উত্তৰে কেপাল সম্প্ৰস্তুতক কৰিগে বা খেলাশুল্লাৰে বিষয়টি ব্যখ্যাতপূৰ্ণক নিময় কৰে এতিষ্ঠিত কৰা যাচ্ছে না। তাৰ জন্ম জবাবলিহতা নেই কেনে। বিদ্যালুশিলেৰে ক্ষেত্ৰ তো নানানুশী। শুল্ল ক্ৰান আৰ পল্লীক্ষা মেওয়াৰে মধ্য তা সীমিত হবে কেনে। শিক্ষকদেৱে এটি অনুধাবন কৰতে হবে যে, তাৰা জাতি পঠনেৰে

কাজ কৰহেহ। এ জন্য শিক্ষক-প্ৰশিক্ষণেৰে কোৰেৰে ওপৰ পুস্তক দেখাআছে। কিছু সবই ইনিক্ৰিয়েন্টি বা বেৰেন বৃদ্ধিৰ জন্য তা ব্যৱহাৰ কৰে থাকেন। সেটি হলে ক্ষতি নেই কিছু সে জাশুল্ল তো শিক্ষাৰ্থীৰে ভেতৰে প্ৰাৰণ কৰাতে হবে। এ জাশুল্লক খুব একটা তৈৱি হজহ না। কাৰ্যত পিঠিআই, বিএড, এমএডে প্ৰশিক্ষণ একটি কাণ্ডজ সাটাইকোমাত। তাৰ কাৰ্যকৰ ও ব্যৱহাৰিক প্ৰায়াণ খুব সীমিত। হাতেগোনা নামকৰা কিছু স্কুল কাজ হয়, বাকিদেৰে শুল্ল অধ্বনিৰ উপভোগমাত। এৰে কাৰণ এখালেও একই- প্ৰশিক্ষণেৰে জাশুল্ল বহীৰেই থেকে যাচ্ছে, মনেৰে ভেতৰ প্ৰকৃহ না- ফল শিক্ষক ও বিষয়ক কোনো দায়িত্বও অনুভব কৰহেহ না।

শিক্ষাৰ মান পঢ়ে যাওয়ার অনেক কাৰণেৰে আৰে এটিটি হল। শিক্ষাৰ্থীদেৰে অধিক পরিমাণে পল্লীক্ষাময়ী কৰাৰ প্ৰৱণতা। এতিঃ শিঃসম, এনালিকিট পদ্ধতি, পিঠিঃ-জেনবনি এসৰ পল্লীক্ষা কাইকম প্ৰশ্বনেৰে আগে মাঠপৰ্যায় এৰে সম্ভৱতা যাৰে জৰুৰি। আমাদেৰ আশাশিৰ্ত শিক্ষাকঠামো প্ৰধানত তোৰামোনে আৰে জৱকতায় জৰুৰ। বিবেচি প্ৰেসক্ৰিপশনেৰে যজ্ঞালয় চলে। এখালেও একটি কাৰ্যোম স্বাধীনী অংশ সক্রিয় আছে বলে মনে হয়- যাৰা কৰ্মপাঠক প্ৰেসক্ৰিপশনেৰে জাতি পঠনেৰে মৰনে দায়িত্ব কাৰে নিয়েহেহ। কোনো সিঃআই অকাৰকৰে মেমন নয়, তেযনি তাৰে ভাগো-মদ সূচৰকি কিংই আছে। আমাদেৰে প্ৰহৰ কৰতে হবে যুগোপযোগী কৰ্মপদ্ধতি।

আমাদেৰে ক্ৰম-জনসম্পদ-প্ৰযুক্তি-আধুনিক পৰিচয় মনে কাজ কৰতে হবে। বহীৰেৰে চাপিয়ে দেওয়া কোনো যুক্তি চাটজালি নিয়ে মেওয়া অনুচিত। কাৰণ আমাৰা ‘পিলিপিল’ হয়ে কারো স্বাৰ্থ উদ্ধাৰেৰে কাজ নমতে পাৰি না। আমলাগা বগাবৰই তাই কৰহেহ। বিশেষজ্ঞদেৰে পুস্তক না নিয়ে তাৰেৰে দৰ্হাৰে চোখ দেখ থাকেন (অন্য কিছু বিশেষজ্ঞও আমলাদেৰে যাতো কাজ কতেন।) এমন একটি তাৎক্ষণিক উদাহৰণ যে, পিঃসনি পল্লীক্ষা আশাদী বহুৰ থেকে আৰ থাকহ না। প্ৰশ্ন উঠেহ, এনালিকিটও থাকহে কি থাকহে না তা নিয়ে। সৃজনশীলতা বোকা না বোকা নিয়েও প্ৰশ্ন আছে। এই যখন অহুহ তখন আমাদেৰে কোমলমতি স্কলভাৰে কোষায় যাৰে। কীভাবে তাৰা জ্ঞান সঞ্চয় কৰবে, জ্ঞানচৰ্চকে আমাদেৰে বিঃসৰে লবে- এসৰ প্ৰশ্নেৰে উত্তৰ কে দেবে? এখন সত্যিকাৰ অৰ্থে, সবাই একজন ব্যক্তিৰ চাওয়া-পাওয়া, খুলি-অখুলিৰ লিকে তাকিয়ে সিদ্ধান্ত নেয়, মেফন্দে মোজা কৰে সত্যিকাৰেৰে কৰ্মব্যক্তিৰ খুল পাওয়া বেশ মুণকিলা। সুতৰং এৰ যে পূৰ্ণমাত্রায় পৰিৱৰ্তন দৰকাৰ- তা কে কৰবে? কৰতেও তা কৰে হবে কীভাবে হবে- কে জানে। কাৰণ অনেকেই এখন পূৰ্ণ কখাটি জেনে পোছ- বাজ বই পাড়া যাবে না। তাই বোধ কৰি সব বহীৰেৰে লোকন এখন গাইড বই বিভিন্ন কাৰখানায় পরিণত হয়েহে। আৰ তাই এখাৰা চিঃকটি মনে হয় এমন সব উক্তি : ‘আমাদেৰে শিক্ষাপদ্ধতিৰে এটি কত। প্ৰখ্যেই মনে হয়, শিক্ষাৰ উদ্দেশ্য যে মনশক্তি ও নিচাৰবোৰেৰে উন্নয়নসাধন, বতমান শিক্ষাপদ্ধতি তাৰা কৰিত সক্ষম হয় নাই। অক্ষাঃ, কুঃক্ষাঃ, নলীৰ মনোভাৱ (mind-instamod) ইত্যাদি অশিক্ষাজনোচিত মানসিকতাৰে প্ৰভাৱ আমাদেৰে জীবনে এখানো পুৰোমাটায় বিলম্বনা। সত্যি বলতে কী, শিক্ষা আশাশিলাকে পৰিৱৰ্তিত কৰিতে সক্ষম হয় নাই, যাৰা শিক্ষা তাৰাইই উপৰ কিছুটা হস্ত কৰাইহাছে যাত। কিছু ইংৰেজি বলা ও একটু চপাট হইহা চলা, এই মনে আমাৰা মনে কৰিতেছি শিক্ষাৰ উদ্দেশ্য।’

লেখক : অধ্যাপক, ৰাজশাহী বিশ্ববিদ্যালয়